

דבר העורך

הימים הם ימים מורכבים ומאתגרים. אחרי שחלף הגל הראשון של מגפת הקורונה, שכלל סגר חברתי ותעסוקתי כמעט מלא, והביא עימו תחושה של שליטה יחסית בשיעורי ההדבקות והתמותה, הגיעו הגלים השניים והשלישיים של המגפה. כשמילים אלה נכתבות, המדינה נתונה שוב בסגר כולל, ומאות אלפי עובדים ותלמידים סגורים בבתיהם ומבודדים מסביבתם וממשפחתם הרחבה. התחושה הכללית היא שבניגוד לסגר הראשון, איבדנו את השליטה על המגפה, ושיעורי ההדבקות, החולים הקשים, המונשמים והתמותה נמצאים במגמת עלייה תלולה. כל אלה קורים במציאות של פוליטיקה מפוצלת ולעומתית, שאינה מאפשרת לעצב מדיניות בריאותית-חברתית-כלכלית שתאפשר יציאה קלה ומהירה ככל האפשר מהמשבר הנוכחי, והאמון במערכת השלטון מעורער, כפי שלא היה מעולם.

המציאות המתוארת לעיל היא דוגמה קלסית למצב משבר. אירועי משבר עשויים להתחולל במגוון נסיבות והקשרים: מלחמות, אסונות טבע, משברים כלכליים או מגפות. באירועים שכאלה, מערכות הביטחון הסוציאליות ומכלול השירותים הציבוריים נקראים לדגל, ומצפים מהם שייתנו מענה לצורכי החירום המידיים. בדרך כלל מדובר בצרכים שלנוכח היקפם ותוכנם אין גוף פרטי או גוף של החברה האזרחית המסוגלים לתת להם מענה; רק זרועות המדינה ומכלול משאביה מסוגלים להתמודד עם אתגר בסדר גודל כזה.

בפועל, היכולת של המדינה להיענות לאתגר שמצבי המשבר מציבים לה תלויה במידת ההכנה שנעשתה בתקופה שקדמה למשבר; כדבר האמרה הידועה "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת". בהקשר של הקורונה ניתן לטעון שהחוסן של מערכות הבריאות והרווחה ויכולתן להתמודד עם משבר הקורונה משקפים בסופו של יום את היקף התכנון וההשקעה שנעשו במערכות אלה בשנים שקדמו למגפה. אם כן, במובנים רבים הצלחתן או כישלונן בהתמודדות עם האתגרים והצרכים שהתעוררו בחודשים האחרונים אינם אלא שיקוף של תכנון, פעולות והקצאות תקציבים, שבוצעו (או לא) שנים רבות לפני פרוץ המשבר. ובמילים אחרות, ייתכן שהכישלון ואובדן השליטה במגפה, כפי שמשתקף בימים אלה, נובעים בין היתר מהזנחה ומהעדר השקעה ותכנון הולמים במערכות הבריאות והרווחה, בעשורים האחרונים.

תובנה חשובה זו מדגישה את הצורך במודעות לסוגיות התכנון ועיצוב מדיניות הביטחון הסוציאליות דווקא בעיתות רגיעה. לימוד לעומק של סוגיות חברתיות, איסוף נתונים וניתוח משמעותיותיהם, פיתוח מודלים ובחינתם במסגרת מדעית, את כל אלה ניתן לעשות בנחת וברצינות דווקא בנסיבות שאין בהן הלחץ והמיידיות המאפיינים את תקופות המשבר. וכאן

כמובן באה לידי ביטוי חשיבותה של עבודת המחקר, שתוצריה מפורסמים, בין היתר, בכתב העת **ביטחון סוציאלי**.

ההכרה בחשיבות המשך היצירה והעיון המדעיים בתחומי המדיניות החברתית מוצאת ביטוי בגיליון הנוכחי. כפי שאתאר להלן, גיליון זה – שבשונה מהגיליון הקודם לא נכלל בו כל מאמר על מגפת הקורונה – עוסק במגוון סוגיות חברתיות חשובות ומרכזיות. החל בפוליטיקה, דרך התנדבות וכלה בפילנתרופיה, המחקרים המפורסמים בגיליון זה מציגים תובנות, נתונים ומודלים שחשיבותם נעוצה דווקא בתרומתם לעתיד: העמקת היכולת שלנו להבין תהליכים חברתיים ולהיערך לעתיד בצורה כזאת שתהפוך אותו טוב יותר. בסופו של יום קריאת המאמרים והמחקרים של גיליון זה מדגישה את העוצמות המדעיות הטמונות בקהילת המדיניות החברתית בישראל.

הגיליון נפתח במאמר דעה – פורמט חדש יחסית, המאפשר להציף כיוון מחשבה או דעה מקוריים, שאינם מעוגנים עדיין במעטפת אמפירית או מחקרית. המאמר, פרי עטה של יפעת שורץ, עוסק בנושא ייחודי ומקורי: מקצב החיים של אנשים עם מוגבלות. שורץ ביקשה להתמקד במקצב החיים השונה של אנשים עם מוגבלות נפשית. המאמר מתאר כיצד מקצב החיים המודרני, המהיר, מקשה על השתלבותם של אנשים עם מוגבלות בשוק התעסוקה בכלל, ובשוק החופשי בפרט. כחלופה למקצב זה המאמר מציג את המושג "הזמן האיטי", שהתהווה מתוך המודל האפירמטיבי של המוגבלות, מודל המציג את מרכיביה החיוביים של הנכות. המושג "הזמן האיטי" מציין את מקצב החיים השונה של אנשים עם מוגבלות פיזית כחלופה לגייטימית לתפיסת הזמן הנורמטיבית, מקדמת המהירות והיעילות. המאמר מציג כיצד ניתן לתרגם לעיצוב ולתכנון המדיניות החברתית בכלל, וביחס לאנשים עם מוגבלות בפרט, את ההבנה ואת המודעות לחשיבות ה"זמן האיטי". מדובר ללא ספק במאמר דעה הקורא תיגר על התפיסות המקובלות עלינו באשר ליעילות ולמהירות.

מאמרן של מייס עיסא ועידית בליט-כהן מתבסס על מחקר תפיסות של מתנדבים ערבים פלסטינים אזרחי ישראל, המתנדבים במוסדות המדינה השונים. המחקר מביא את קולותיהם וחושף את המשמעות של חוויית ההתנדבות בעיניהם ואת ההשלכות של החלטתם – להתנדב במוסד ממשלתי – על חייהם. במסגרת המחקר, שנעשה בשיטה האיכותנית, נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם 15 מתנדבים ערבים פלסטינים אזרחי ישראל, המתנדבים בשירותים ממשלתיים שונים ברחבי הארץ. ממצאי המחקר העלו שלוש תמות מרכזיות המאפיינות את חוויית ההתנדבות של משתתפיו: מניעי ההתנדבות במוסד ממשלתי, האתגרים שהמתנדבים מתמודדים עימם ואסטרטגיות ההתמודדות עם אתגרים אלה. חשוב לזכור שהיקף המחקר העוסק בהתנדבותם של אזרחי ישראל הערבים-הפלסטינים מצומצם למדי, וכך גם השיח הציבורי בנדון. לכן מחקר זה תורם תרומה חשובה להצפת הנושא ולהרחבת הידע אודותיו.

מאמרה של יעל ישי מתמקד בזירה הפוליטית העוסקת באחת האוכלוסיות החשובות ביותר מבחינת מבט לעתיד: אוכלוסיית הזקנים. ישי שואלת למה למרות הגידול הדמוגרפי הבולט

של אוכלוסייה זו, אין מפלגות הזקנים בישראל ובעולם מצליחות להגיע להישגים של ממש. היא מנתחת את הסוגיה על רקע התיאוריה של המפלגות הפוליטיות, המצביעה על ארבעה גורמים המביאים להקמתן: חסר, מבנה הזדמנויות פוליטי, משאבים זמינים וזהות משותפת. לטענת ישי אוכלוסיית הזקנים בישראל עונה על שלושה מהם: זקנים רבים סובלים מחסרים שונים (כלכליים, בריאותיים, חברתיים), מהדרה ומדחיקה לשוליים. מבנה ההזדמנויות הפוליטי ידיוותי מאוד לייסוד מפלגות חדשות – שיטת הבחירות היחסית, אחוז החסימה הנמוך, הפרקטיקה של הקמת רשימות מגזריות הרווחת בכל מערכת בחירות, ניידות מצביעים והחיפוש אחר מנהיגות או רעיונות חדשים. בד בבד יכולים ארגוני גמלאים עתירי עוצמה וממון לסייע למפלגה פוליטית במשאבי אנוש וכסף. למרות כל אלה מפלגות זקנים לא ממריאות. ההסבר שהמאמר מציע הוא העדר הגורם הרביעי – זהות משותפת – היוצר "חסר זהותי". חסר זה נוצר, כשיש קושי להזדהות עם קבוצת שייכות הסובלת מסטיגמה ומהדרה בגלל רתיעה ממאפייניה. הוא נפוץ בקרב זקנים המתכחשים לזקנה ומבקשים לא להזדהות עם הקבוצה שהם נמנים עימה. אין ספק שהניתוח התיאורטי שמאמר זה מציג הופך רלוונטי מאוד בתקופה הנוכחית, כשלנוכח מגפת הקורונה הוגדרה אוכלוסיית הזקנים בשיח הציבורי כאוכלוסייה בסיכון, ועקב כך הושתו עליה הגבלות קשות ומורכבות.

מאמרם של הלל שמיד, חנה שאול בר ניסים, ורונית ניראל (גרסה עברית למאמר שפורסם בלועזית) מסיט את המבט מהזירה הפוליטית אל החברה האזרחית. הוא מתמקד בתופעת ההעברה הבין-דורית של ערכים והתנהגות פילנתרופית בקרב משפחות תורמים עשירות בישראל. ממצאי המחקר העיקריים מראים שהשפעת המשפחה על ההתנהגות הפילנתרופית של בני הדור השני והשלישי גדולה מהשפעת גורמים שונים בסביבה, שדור ההמשך של הנדבנים מתחנך ופועל בה. לשיח בין חברי המשפחה יש חשיבות בתהליך ההעברה הבין-דורית. נמצא בבירור שהחברות של הדור השני והשלישי לנתינה פילנתרופית הוא סביל בעיקר; המסורת המשפחתית, האווירה והמנטליות של נתינה ועזרה לאחרים, תפיסת הילדים את הוריהם כמודל לחיקוי, כל אלה צורבות ומטמיעות בהם ערכים של נתינה.

חותם את הגיליון מאמרם של מירי בן עמרם ואורלי שפירא-לשצ'ינסקי, שמחזיר את הדיון לתחום המדיניות החברתית כלפי אנשים עם מוגבלות. המאמר מתאר מחקר שנועד לבחון את דרכי ההתמודדות של מדריכי תעסוקה עם דילמות אתיות, שהוצגו להם על פי המודל האקולוגי, כשהמטרה היא לפתח כללי התנהגות וקודים אתיים. במחקר נכללו 48 מדריכי תעסוקה נתמכת שהשתתפו במהלך שנה בתשעה מפגשי סדנה. הליך המחקר התמקד בהדרכה קבוצתית בסיוע סדנאות סימולציה בהשתתפות שחקנים, שבעקבותיהן התנהל דיון רפלקטיבי על פתרון הדילמה הנידונה. דיונים אלה הובילו את מדריכי התעסוקה לגיבוש כללי התנהגות אתיים. התהליך כולו נותח בשיטה איכותנית, ונמצא שהדילמות וכללי ההתנהגות האתית מצויים בכל שכבות המודל האקולוגי, ושפתרון הדילמות נע על צף שבין יצירתיות מחשבתית להצבת גבולות בהתאם לנהלים או לחוקים הקבועים בחוק.

ממצאי המחקר מאפשרים לאמץ גישה אקולוגית להתמודדות עם דילמות ולסייע בפיתוח מסמך ראשוני של קוד אתי בתעסוקה נתמכת, שיש בו כדי להועיל למדריכי תעסוקה בהתמודדותם עם האתגרים האתיים שמציבה תעסוקה של עובדים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בשוק החופשי.

אם כן, גיליון זה כולל מגוון מחקרים, הן בהקשר המתודולוגי והן בהקשר הנושאי. אף שלכאורה אין ביניהם חוט מקשר אחיד או לכיד, הרי בסופו של דבר כולם מתחברים למסר שהובא בפתח הדברים: לא ניתן לתכנן מדיניות חברתית צופה פני עתיד, ללא הבנת המציאות הנוהגת. כל אחד מהמאמרים שתוארו לעיל מעניק למעצבי המדיניות, לחוקרים בתחום ולעוסקים במלאכה, תובנות טובות יותר בכל הנוגע להיערכות לעתיד בכלל, ולמצבי חירום בפרט. יש לקוות שילמדו מהידע ומהתובנות האלה ושייקחו אותם בחשבון.

לסיום, לא מכבר החלה השנה היהודית החדשה, שנת תשפ"א. זו הזדמנות בשבילי, כעורך הראשי של כתב העת, לאחל לכל קהל קוראינו שהמשכה יהיה טוב מתחילתה ושתהיה זו שנת בריאות ושנת המשך פיתוח וקידום הידע וההבנה בתחומי הביטחון הסוציאלי והמדיניות החברתית. זו גם הזדמנות לחזור ולהודות כל המחברים, השופטים וחברי המערכת המעורבים בעבודה הקשה הכרוכה בהוצאתו לאור של כתב העת **ביטחון סוציאלי**. בהקשר זה חשוב לחזור ולהדגיש את מקומו ואת חשיבותו של המוסד לביטוח לאומי, גם בתמיכה, במימון ובמחויבות להמשך יציאתו לאור של כתב עת זה, אבל בעיקר כמובן במעורבותו העמוקה בהבטחת זכויות היסוד החברתיות בתקופת המשבר שאנו שרויים בה. לבסוף, ראוי לציין ולהודות לרכזת המערכת, גב' מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון, גב' חוה רימון, ולעורך הגרפי, מר מרדכי פרנקל, על עבודתם המסורה והמקצועית.

המשך שנה טובה ובריאה,

פרופ' ישראל (איסי) דורון

עורך ראשי